

کلاس تفکر انتقادی

• محمد عزیزیان
کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی

اشاره

یکی از رسالت‌های محوری و اساسی در نظام‌های آموزشی دنیا پرورش قدرت تفکر دانش‌آموزان است و معمولاً معلمان در تمام نظام‌های آموزشی دنیا به عنوان مهم‌ترین عنصر تأثیرگذار در فعالیت‌های آموزشی و پرورشی تلقی شوند. سؤال اساسی این است که معلمان با اتخاذ چه رویکردها و روش‌هایی می‌توانند این مهم را محقق سازند. نگارنده در این مقاله در پی شناخت ماهیت تفکر انتقادی و بررسی فرایند شکل‌گیری تفکر انتقادی است.

یکی از مهم‌ترین وظایف نظام‌های آموزشی هر کشور ایجاد و تقویت قدرت تفکر و حل مسئله در دانش‌آموزان است. سابقه‌ی این تفکر را باید در افکار و اندیشه‌های فیلسوفان قدیم و روان‌شناسان جدید جستجو کرد. این متفکران اعتقاد داشتند که معلم به جای انباشتن ذهن دانش‌آموزان از اطلاعات و دانش‌های غیرضروری و ناکارآمد باید به ایجاد یک محیط یادگیری پر از اسرار و ابهام اقدام کند؛ یعنی، به جای معرفی و ارائه اصطلاحات و مفاهیم و قوانین هر رشته باید پرسش‌هایی را در کلاس طرح کند که در پرتو آن‌ها ذهن دانش‌آموزان در ارتباط با موضوع درسی مورد نظر به چالش کشیده شود و به تعبیر پیازه، نوعی عدم تعادل در فراگیرندگان ایجاد گردد.

دانش‌آموزان برای بروز رفت از چنین فضا و محیط هیجان‌انگیزی تلاش فکری می‌کنند. وظیفه‌ی معلم در چنین محیطی این است که با دقت و صبوری پاسخ‌های احتمالی دانش‌آموزان را در جهت کشف حقیقت سازمان‌دهی و جهت‌دار کند.

صرف‌نظر کنند تا دامنه‌ی دیدشان وسعت یابد.

موضع شکل‌گیری تفکر انتقادی

به نظر نگارنده اولین و اساسی‌ترین مانع برای ایجاد تفکر انتقادی عامل فرهنگ است. فرهنگ هر کشور بازتاب نحوه‌ی تفکر و واکنش افراد در قبال مسائل مختلف می‌باشد. فرهنگ‌هایی که در آن‌ها عنصر عقلانیت، خردمندی، بررسی علمی و منطقی، روحیه‌ی نقدپذیری و حقیقت‌جویی بر خرافه‌پرستی و مطالعه‌ی سطحی و شتابزده چیرگی داشته باشند، مستعد شکوفایی تفکر انتقادی و منطقی هستند.

از نظر جامعه‌شناسان سیاسی و فرهنگی بدليل پیشینه‌ی وجود حکومت‌های استبدادی در دوره‌های تاریخی گذشته‌ی دور در کشور ما، ظهور و تکوین فرهنگ خردمند و عقلانی با موضع اساسی روبرو بوده است.

از آنجا که حیات یک جامعه وابسته به حیات اندیشه در آن است، به نظر نگارنده هیچ تحول معقول و قبل انتظاری در جامعه محقق نخواهد شد مگر در سایه‌ی تحول در اندیشه و نگرش آدمیان. ناگفته پیداست بدون بهره‌گیری از یک

تفکر انتقادی چیست؟

بدیهی است که قبل از شناخت ماهیت تفکر انتقادی باید خود تفکر را تعریف کرد. تفکر عبارت است از نوعی عمل ذهنی، یعنی کشف مجهولات به وسیله‌ی معلومات قبلی. در این فرایند ذهن با تصرف و سازمان‌دهی در معلومات قبلی مجهولات جدید را کشف و آن‌ها را به معلوم تبدیل می‌کند. ناگفته پیداست بین این تفکر و به یادسپاری صرف مطالب تقاویت ماهوی وجود دارد. در راستای این چالش مهیج، آدمی قوای عقلانی خود را در مواجهه با مجهولات و مشکلات مبتلا به زندگی می‌آزماید و از رهگذر این تجربه معلومات بسیار غنی و کارآمد را دریافت می‌دارد.

اما تفکر انتقادی یعنی سیر به سوی مواردی افکار و عقاید شخصی خودمان. به عبارت ساده‌تر، تفکر انتقادی یعنی ایجاد و تهیه‌ی چارچوبی برای شاگردان بهمنظور تجزیه و تحلیل مواد درسی در رشته‌ی تحصیلی خودشان.

برای ایجاد تفکر انتقادی شاگردان باید بیاموزند که تصویر و برداشت خود را از واقعیت به طور موقت کنار بگذارند و به واقعیت‌های جایگزین دیگر فکر کنند؛ یعنی باید از قطعی پنداشتن دانسته‌های حاضر

سیستم آموزشی کارآمد و اصولی نمی‌توان در جستجوی تحول فکری مورد انتظار بود. مطالعه‌ی فرهنگ جوامع پیشرفت‌های بین‌گرایی مطلب است که فرهنگ خردمند در جوامعی قابل تصویر می‌باشد که نظام‌های آموزشی برای ایجاد، تقویت و به کارگیری تفکر انتقادی در تمامی جنبه‌های زندگی به وسیله‌ی خود فراگیرندگان است. بدیهی است که در رأس چنین تحول فکری و تغییر نگرش معلمان جامعه قرار دارند. سؤال اساسی این است که معلمان به عنوان سکان داران چنین تحول عظیمی باید دارای چه خصوصیات و ویژگی‌های فکری و شخصیتی باشند.

ویژگی‌های معلمان تفکر محور

- داشتن انگیزه و روحیه‌ی علمی و حقیقت‌جویی
- خود را مرجع نهایی کسب دانش و معرفت نهادن
- بردازی و تسلیم در پیگیری فعالیت‌های علمی و آموزشی
- داشتن وسعت دید و اشراف به تمامی رویکردهای علمی و فلسفی و معرفت‌شناسی

۴. چیدمان صندلی‌ها متناسب با فضای کلاس تفکر انتقادی

نحوه‌ی قرار گرفتن صندلی‌ها در هر کلاس، ذهنیت متناسب با آن استقرار را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. نحوه‌ی قرار گرفتن صندلی و میزها به صورت مستقیم و پشتسر هم، نوعی حالت انفعال ذهنی و اجتناب از هرگونه جنب و جوش فیزیکی و ذهنی را به دانش‌آموز تحمیل می‌کند. بنابراین، معلمان باید با توجه کافی چیدمان متناسب با کلاس تفکر انتقادی را انجام دهند. درواقع، می‌توان متناسب با مساحت کلاس و نوع صندلی‌ها و میزها ترتیبی داد که دانش‌آموزان هر راحتی توانایی برقراری ارتباط دیداری را داشته باشند. این به نوبه‌ی خود می‌تواند به شکل گیری ضایایی گرم، صمیمانه و فعالانه در کلاس درس بجز شود.

۵. اتخاذ سیستم ارزش یابی متفاوت

هر آموزشی بدون داشتن نظام ارزش یابی دقیق به مثابه انجام عملی بدون هدف است. قطعاً بازخورد و ارزش یابی جایی معنا پیدا می کند که معلم کلاس هدفمند را ز قبل متصور شود و با انجام بازخورد به جا و صریح بتواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف خود و شاگردان پردازد و با استفاده از آن، اصلاحات لازم را برای بهبود روند آموزش کلاسی اتخاذ کند.

متأسفانه نبودن در ک صحیح از حقیقت و هدف نظام ارزش پایی یکی از حلقه‌های مفهوده در نظام آموزشی ماست که هدف از انجام آن به عنوان شخص و معیاری برای ارتقاء دانش آموزان به پایه‌ی تحقیصیلی بالاتر می‌باشد.

بدینهی است که علاوه بر موارد مذکور در این مقاله عوامل متعدد دیگری می‌توانند شکل گیری فکر انتقادی در نظام آموزشی را شتاب بخشند یا نهادهند. این عوامل اساسی مواجه تکنند.

اما به نظر نگارنده معلمان عاشق، متفسک و
خلاق می‌توانند منشأ و محور شکل‌گیری فرهنگ
فناکر انتقادی در هر جامعه باشند.

کند. مواجهه و تعامل موجود در این فرایند منجر به کاهش تصورات خودمحورانه شاگردان در برابر پدیده‌های مختلف هستی می‌شود. در واقع، معلم با اتخاذ چنین رویکرده‌ی کلاس را زیک مکان بی‌روح و کسل کننده به یک مکان لذت‌بخش تبدیل می‌کند.

۲۰. پس از ایجاد محیط نامتعادل

معلم باید از فکر کردن بهجای دانش آموزان اکیداً پیرهیزد؛ چون این امر مغایرت با ماهیت تفکر انتقادی می‌باشد. متأسفانه این امر در نظام آموزشی ما امری جا افتاده است و دانش آموزان بهجای فکر کردن پیرامون مسئله منتظر پاسخ معلمان می‌مانند. در حالی که یک معلم متفکر باید علاوه بر پرهیز از ارائه‌ی هر نوع پاسخ صریح و مستقیم، دانش آموزان را به دانش پاسخ‌های متعدد برانگیزد. یکی از نتایج بسیار مهم این امر ایجاد و افزایش اعتماد به نفس،

در دانش آموزان و ایجاد روحیه مشارکت جمعی در فعالیت های علی‌الجهة می باشد. جالب این است که در نظام آموزشی ما بعضی معلمات سؤال و پاسخ‌ها را دقیقاً از کتاب مشخص می‌کنند. عبارت شفافتر، آگاهانه یا ناگاهانه فرصت‌دهی‌سازی را از دانش آموزان می‌ستانند و تیجه، انش آموزان تنها به حفظ و از بر کردن مطالب رسی می‌پردازند.

دانش آموزان در چنین کلاس هایی تنها باربر دانش هایی هستند که از ماهیت و کاربرد آن ها هیچ مهره های نمی برند و داشت آموز خوب کسی است که تواند مطالب بیشتری را بدون هیچ کم و کسری بین کتاب بازگو کند.

۳. استفاده از سکوت عمدی در کلاس

سکوت به جا و هدفمند عالی ترین ویژگی افراد
متفکر تلقی می شود و در پرتو این سکوت خلیل
از حقایق بر انسان مکثشوف می گردد. معلم متفکر
می تواند با تدارک فضای سکوت عمده پس از
ارائه‌ی سوالات، تعلق و خردورزی دانش آموزان را
برانگیزد.

در این میان، بهنظر می‌رسد که بعضی از
علمای صبوری لازم برای ایجاد چنین فضایی را
ندارنده و تمامی همتشان این است که هرچه بیشتر و
سریع‌تر مطالب مربوط را بیان کنند. ناگفته پیداست
در چنین فضایی کسل‌کننده‌ای نباید شکل‌گیری
فکر انتقادی را محتمل داشت.

- داشتن صفات ذهن فلسفی (جامعیت فکر، تعمق در تفکر و انعطاف‌پذیری فکر)

مراحل شکل‌گیری تفکر انتقادی

نگارنده در این قسمت به دنبال معرفی رویکردها و روش‌هایی است که معلم با اتخاذ آن‌ها فرایند تفکر انتقادی را محقق می‌کند. بدینهیه است که ایجاد انگیزه و کنجکاوی مبنای هر نوع یادگیری است.

۱. یکی از راههای عملی مطلوب ارائه‌ی دیدگاه مخالف است

ارائه دیدگاه‌های مخالف درباره ایک مسئله‌ی اختلافی مربوط به آن موضوع درسی است. یعنی مطلوب این است که معلم به جای ارائه و معرفی اصطلاحات فنی و مقاهم اساسی و قوانین هر ماده‌ی درسی، پرسش‌هایی را برای دانش‌آموزان طرح کند که شگفت‌انگیز و رازگونه باشند. ناگفته‌ی پیداست این امر توجه دانش‌آموزان را به موضوع معطوف می‌کند. درواقع، نقطه‌ی شروع تفکر انتقادی همین ایجاد عمده‌ی یک جو نامتعادل است تا شاگردان بتوانند فرایندهای فکری خود را توضیح و اصلاح کنند یا از نو بسازند اما نکته‌ی مهم در این خصوص این است که معلم بتواند بین چالش و حمایت توانی ایجاد کند؛ یعنی هم زمان هم تفکر قدیمی دانش‌آموزان را زیر سؤال ببرد و در عین حال از ایجاد شیوه‌های جدید حمایت